

TALABALARDA DINIY BAG'RIKENGLIK SHAKLLANISHINING DIAGNOSTIKA TIZIMI

Xolmatov Mansur Abdiraxim o'g'li
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi doktoranti

Annotatsiya. Maqolada diniy bag'rikenglikning namoyon bo'lishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik determinantlar, shaxslilik sifatлари, xulq-atvor ko'rinishlari, e'tiqod yo'nalishlari bo'yicha, amaliy jihatdan qo'llanilishi mumkin bo'lgan psixodiagnostik tadqiqot natijalari ishlab chiqilgan va amaliy faoliyatda qo'llash uchun tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: diniy bag'rikenglik, talaba, ijtimoiy-psixologik determinant, xulq-atvor, psixodiagnostik tadqiqot.

ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Холматов Мансура Абдирахимович
Международная исламская академия Узбекистана
Докторант

Аннотация. В статье разработаны и рекомендованы к использованию в практической деятельности результаты психодиагностического исследования социально-психологических детерминант, качеств личности, моделей поведения, убеждений, служащих проявлению религиозной толерантности.

Ключевые слова: религиозная толерантность, студент, социально-психологическая детерминанта, поведение, психодиагностическое исследование.

DIAGNOSTIC SYSTEM OF THE FORMATION OF RELIGIOUS TOLERANCE IN STUDENTS

Kholmatov Mansur Abdirakhim
International Islamic Academy of Uzbekistan
PhD student

Abstract. In the article, the results of psychodiagnostic research, which can be used in practice, have been developed and recommended for use in practical activities in terms of socio-psychological determinants, personality qualities, behavior patterns, beliefs, which serve the manifestation of religious tolerance.

Key words: religious tolerance, student, socio-psychological determinant, behavior, psychodiagnostic research.

Hozirgi kunda "diniy bag'rikenglik" muammosini tadqiq etish qator ijtimoiy fanlarning eng dolzarb muammolaridan biriga aylanganligi sir emas. Diniy bag'rikenglikni tadqiq etish predmetiga ko'ra, bir qator yo'nalishlarga ajratiladi. Bu esa, diniy bag'rikenglikning qirralari, diniy bag'rikenglik strukturasi va diniy bag'rikenglik turlarini tahlil etish imkonini beradi. Ko'p hollarda, diniy bag'rikenglik xususida so'z yuritish barobarida uning shakllanishini diagnostika qilish tizimini e'tiborga olish talab etiladi.

Angliyaning Kembrij universiteti tadqiqotchisi P.Byornening ta'kidlashicha, diniy bag'rikenglik tushunchasini psixologik tashxis qilishda o'ziga xos munosabatlar mavjud. Masalan, diniy bag'rikenglik yangi turmush tarziga, hulq-atvoriga, odatlarga, to'yg'ularga, fikrlarga, g'oya va e'tiqodlarga chidamlilikni ifodalashi uning diagnostikasi ham shu kabi ko'p qirrali ekanligini anglatadi.

M.Batul va B.Akram muammoning metodologiyasiga doir mulohazalarida keltirishicha, diniy bag'rikenglikni nazariy jihatdan o'rganishda falsafiy, madaniy va ijtimoiy yo'nalishlar ustunlik qilsa, amaliy ishlanmalar ichida pedagogik-psixologik, texnik va metodik yondashuvlar yetakchilik qiladi. Bag'rikenglik psixodiagnostikasi buyicha psixologik amaliyotda anchagina ishlar amalga oshirilgan, bag'rikenglik diagnostikasiga doir ilmiy adabiyotlar va metodikalar shakllantirilgan. Ammo bu borada Respublikamizda anchagina ishlarni amalga oshirish zarurati bor.

Z.I.Aygumovanning fikricha, diniy bag'rikenglik muammosini psixologik tashxis qilish uzoq vaqt davomida o'rganilib kelinmoqda. Diniy bag'rikenglikni psixologik baholashda ko'plab diniy an'analarning (diniy plyuralizm) mavjudligini ta'minlovchi dunyoqarash va ijtimoiy-psixologik munosabatlarni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy ongining murakkab tarkibiy qismlari e'tiborga olinadi. M.N.Dudinning ilmiy izlanishlarida keltirishicha, diniy bag'rikenglikni psixodiagnostika tizimining asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

- Har bir dinning mavjud ekanligini tan olish darajasi;
- Odamlarning har qanday diniy tanlovini, ularning o'z diniy e'tiqodlariga ega bo'lish va erkin ifoda

etish huquqini hurmat qilish;

– Turli dinlarga e'tiqod qiluvchilar tomonidan qabul qilingan diniy urf-odatlariga bag'rikenglik darajasi;

– “O'zga” dinni qoralash va diniy e'tiqod masalalarida majburlashdan bosh tortish;

– Shaxsning muayyan dinga mansubligi munosabati bilan har qanday xarakterdagi qaramaqarshi choralardan cheklanish;

– Dindorlar, turli konfessiyadagi diniy birlashmalar, dunyoviy tashkilotlar o'rtasida muloqotga, o'zaro tushunishga, hamkorlik qilishga tayyorlik qobiliyati Demak, diniy bag'rikenglikni psixodiagnostik baholash tizimi turli omillar: barcha dinlarni tan olish, ularga e'tiqod qiluvchilarni hurmat qilish va o'zga din vakillari bilan murosaga borish qobiliyati bilan harakterlanadi

Indoneziyaning Sunun Ampel tadqiqot markazi xodimi A. Muhid diniy bag'rikenglikni psixodiagnostika o'rganishda “Diniy bag'rikenlik shkalasi” (Scale of Religious Tolerance (S-RT)) taklif qiladi. Unga ko'ra, diniy passivlik, konformizm yoki qarashlarni tez-tez o'zgartirish, diniy hodisalarga tanqidiy va murosasiz munosabatlar individual harakterga ega bo'lib, ushbu usul individual bag'rikenglik darajasini o'rganishga mo'ljallangan. Shuningdek, tadqiqochi Van der Uolt ham individual darajadagi bag'rikenglikning psixologik jihatlariga e'tiborini qaratib, uni quyidagi tarkibiy qismlarga ajratadi:

– Kognitiv uslub;

– E'tiqod tizimi;

– Shaxslararo muloqot;

– Ijtimoiy o'zaro ta'sir;

– Muammolarni hal qilish xatti-harakatlari va hokazo.

Talabalari o'rtasida bag'rikenglikning jins va yosh xususiyatlarini eksperimental ravishda o'rganib chiqqan V.N. Lukinning ta'kidlashicha, bag'rikeng shaxsning psixologik xususiyatalari diagnostika qilinishida quyidagi xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish talab etiladi:

– Boshqalarga nisbatan moyillik;

– Sabr-toqat, hazil tuyg'usi va sezgirlik;

– Ishonch, altruizm;

– O'zini tuta bilish, xayrixohlik va boshqalardan ayb qidirmaslik;

– Insonparvarlik;

– Tinglash qobiliyati;

– Qiziquvchanlik va empatiya qobiliyati.

Talabalar jamoasida bag'rikenglikni shakllantirish bo'yicha eksperimental tadqiqot o'tkazgandan so'ng, L.B. Mojeykina va uning hamkasblari tolerantlikning quyidagi tarkibiy qismlarini, shaxsning integrativ xususiyati sifatida aniqlaydilar:

– Psixologik barqarorlik;

– Ijobiy munosabatlar tizimi;

– Individual fazilatlar majmuasi (empatiya).

– Altruizm, tinchliksevarlik, diniy bag'rikenglik, hamkorlik;

– Shaxsiy va guruh qadriyatlar tizimi.

Ta'lim tizimidagi psixologik bag'rikenglik muammosini o'rganish doirasida tadqiqotchi S.D. Betson 11 shkaladan iborat “Diniy bag'rikenglik savrovnomasi”ni (Religious Tolerance Questionnaire (RTQ)) ishlab chiqadi. Ushbu so'rovnomada talabalar o'rtasida diniy bag'rikenglikni eksperimental o'rganishga qaratilgan bo'lib, bag'rikeng shaxsni psixologik baholashda ustunlik qiluvchi quyidagi fazilatlarga tashxis qilishga mo'ljallangan.

– Sabr-toqat va murosaga bora olish qobiliyati;

– O'zini tuta bilish va insonparvarlik;

– Boshqalar ustidan hukm qilmaslik qobiliyati.

Tolerantlik masalasining yetakchi mutaxassislaridan biri D.V. Sochivko, talabalarda bag'rikenglikni diagnostika qilishda quyidagi komponentlarga urg'u beradi:

– Kognitiv komponent, jumladan, mazmun va tuzilish nuqtai nazaridan “begona tuzilmalar tizimi” ni tushunish imkoniyati;

– Umidsizlik holatlarida o'z-o'zini tartibga solish vositalarini shakllantirish bilan belgilanadigan ixtiyoriy komponent;

– Xulq-atvor komponenti, jumladan, aloqa o'rnatish, samarasiz nizolarning oldini olish yoki ularni samarali hal qilishga qaratilgan harakatlar;

– Refleksiv komponent, ya'ni munosabat va harakatlarni qayta qurish qobiliyati. Yuqorida keltirilgan yondashuvlarga asoslan aytish mumkinki, bag'rikenglikni diagnostika qilishda asosiy psixologik tarkibiy qismlari quyidagilarni kritish mumkin: o'rtacha havotirlanish darajasi, tajovuzkorlik va dushmanlikning past darajasi, hissiy barqarorlik, empatiya va xushmuomalalikning yuqori darajasi, ishonch, ochiqlik, o'zini o'zi boshqarish, boshqalarni qabul qila olish va qabul qilish.

Tadqiqotchi M.R. Zaynalning so'zlariga ko'ra, bag'rikenglik fenomenini psixologik baholashda ko'proq, shaxsning hissiy komponentlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq sanaladi. Shu boisdan, ishlab chiqilgan ko'plab metodik vositalarda asosan hissiy komponentlarning darajasi o'lchanadi.

Xavotirni bag'rikenglik tushunchasining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish shuni anglatadiki, qandaydir tahdidlarni boshdan kechirayotgan odam boshqalarga nisbatan bag'rikenglik ko'rsatishi dargumondir. C.Ullmanning "Diniy bag'rikenglikni aniqlashda emotsional xususiyatlarning ta'siri" nomli ilmiy maqolasida keltirishcha, hayajon, ichki zo'riqish, qattiqqo'llik, shaxsiy nomuvofiqlik hissi, nochorlik bilan tavsiflangan shaxsiy tashvish, bag'rikeng odamga xos bo'lishi mumkin emas, chunki o'zining nochorligini his qilib, kuchli ruhiy stressni boshdan kechirgan holda, boshqalarga nisbatan bag'rikeng bo'la olmaydi. Z.A.Karmanova tomonidan aniqlangan hissiy beqarorlik mezonlariga asoslanib (norozilik, qaysarlik, negativizm, tashvish, izolyatsiya) biz yuqoridagi barcha mezonlarga toqat qilmaydigan shaxsga xosdir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Hissiy barqaror odam, aksincha, o'zini tuta oladigan, hissiy jihatdan yetuk, realistik, qiziqishlarning doimiyliigi bilan ajralib turadi, asabiylashishga moyil emas, his-tuyg'ularini boshqara oladi. Bu xususiyatlarning barchasi odamga boshqalarga nisbatan bag'rikenglik ko'rsatishga imkon beradi. O.M.Vladyko va A.D.Shmatko bag'rikenglikni psixologik tashxis qilishda kognitiv, hissiy va faollik mezonlarini ajratib ko'rsatishadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda hissiy barqarorlikka ob'ektiv talablar va shaxsning xulq-atvoridagi o'zgarishlar o'rtasida vositachi bo'lgan va talablarni anglash darajasi va ularni amalga oshirish qiyinligini tavsiflovchi ruhiy qat'iylik darajasi ta'sir qilishi haqida dalillar mavjud. Shu boisdan diniy bag'rikenglikni yuqorida keltirilgan komponentlarning rolini ta'kidlagan holda, subektiv o'lchash vositalari diagnostik usullar yaratilgan. Tolerantlikni sub'ektiv o'lchash uchun bir qator shkalalar ishlab chiqilgan bo'lib, ulardan eng mashhurlari G.U.Soldatova tomonidan moslashtirilgan J.Badner shkalasi, S.Raydell, E.Rozen va A.I.Gusev shkalasi hisoblanadi. Afsuski, ba'zi shkalalar diniy bag'rikenglik muammosiga faqatgina psixologiya nuqtai nazaridan qaraydi. G.U.Soldatova tomonidan ishlab chiqilgan shkala ya'ni bag'rikenglik ko'rsatkichi etnik o'zini o'zi anglash va uning millatlararo keskinlik sharoitida o'zgarishini tashxislash imkonini beradi. Etnik o'ziga xoslikning o'zgarishining ko'rsatkichlaridan biri etnik tolerantlikning o'sishidir.

E.Makarovanning fikricha, diniy egoizm, diniy izolyatsionizm va diniy fanatizm diniy o'ziga xoslikning giperbolizatsiyasi bosqichlari bo'lib, madaniyatlararo munosabatlar va kundalik hayotning kamsituvchi shakllarining paydo bo'lishini anglatadi. Aytish joizki, dinlararo o'zaro munosabatlarda salbiy identifikatsiya boshqa guruhlar a'zolarining mavjudligiga reaksiya sifatida paydo bo'ladigan g'azabdan tortib, ularning huquq va imkoniyatlarini cheklash siyosatini qo'llab-quvvatlashgacha, tajovuzkorlikgacha diniy murosasizlikning turli shakllarida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Demak, diniy bag'rikenglik dunyoviy bag'rikenglikdan (siyosiy, madaniyatlararo va boshqalar) ko'p jihatlari bilan farq qiladi. Dunyoviy madaniyatning qadriyat-dunyoqarash yadrosi qat'iy ierarxik tuzilma emas, chunki u qadriyatlar va fikrlar plyuralizmi tamoyiliga asoslanadi, bu esa, har qanday ideal va voqe'likning nisbiyiligini tan olishga olib keladi. Bu dunyoviy madaniyatdagi "begona" qadriyatlar, munosabat va xulq-atvorni o'z qadriyatlarini, munosabati va xulq-atvoriga muqobil sifatida qabul qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

Byrne P. Religious tolerance, diversity, and pluralism //Royal Institute of Philosophy Supplements. – 2011. – T. 68. – C. 287-309.

Batool M., Akram B. Development and validation of religious tolerance scale for youth //Journal of religion and health. – 2020. – T. 59. – C. 1481-1493.

Психодиагностика толерантности личности. Под редакцией Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой.- М.: Смысл, 2008. – С.93.

Айгумова З. И., Рашидова З. Г. Индивидуально-личностные детерминанты религиозной толерантности верующих //Исламоведение. – 2013. – №. 3. – С. 43-54.

Batool M., Akram B. Development and validation of religious tolerance scale for youth //Journal of religion and health. – 2020. – T. 59. – C. 1481-1493.

Лукин В.Н., Мусиенко Т.В. Толерантность в гражданском обществе // Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы круглого стола (16 ноября 2002). - СПб., 2003.

Можейкина Л.Б. Интолерантность в сознании современных подростков (на материале творческих работ) // МЫ. Научно-публицистический альманах. - Томск: ТГУ, 2004. - Вып.2. – С. 16.

Сочивко Д. В., Крымова Ю. В. Психодинамика лояльности-толерантности: психодинамическая диагностика и эмпирическая типология //Прикладная юридическая психология. – 2012. – №. 2. – С. 28-36.